

Կարողինա Հարությունյան

Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

«ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆ» ԵԶՐՈՒՅԹԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԲՆՈՐՈՇՄԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ¹

«Բողոք մարդիկ ծնվում են ազատ ու հավասար՝ իրենց արժանապատվությամբ և իրավունքներով: Նրանք օժտված են բանականությամբ ու խղճով և պարտավոր են միմյանց նկատմամբ վարվել եղբայրության ոգով»²:

«Միասնական բնորոշման բացակայությունը՝ հասկանալու, թե ով է կազմում փոքրամասնություն, առանցքային խոչընդոտ է փոքրամասնությունների իրավունքների լիարժեք և արդյունավետ իրացման համար»³:

Համառոտագիր

21-րդ դարում, երբ առաջին հայացքից հաղթահարվել են կրոնական անհանդուրժողականության զանգվածային դրսևորումները, իսկ պետությունները ստանձնել են կրոնի և խղճի ազատության իրավունքի հարգման ու երաշխավորման պարտականությունը, կրոնի ազատության իրավունքի իրացումը շարունակում է լինել թիրախավորված, ենթարկվել քաղաքական շահարկումների և խտրականության:

Ամփոփելով կրոնական փոքրամասնությունների խնդիրը՝ կարելի է արձանագրել, որ դրանք, լինելով բնակչության մեծամասնությունից թվաքանակով պակաս, ենթակա են տարբեր սոցիալ-մշակութային ու իրավական մարտահրավերների: Կրոնական փոքրամասնությունները, ունենալով իրենց յուրահատուկ հավատամքները և ինքնությունը, կարիք ունեն ոչ միայն օրենքով ամրագրված իրավունքների պաշտպանության, այլ նաև հասարակության կողմից ընդունելիության ու հարգանքի: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է միավորել քաղաքական, իրավական և հասարակական ջանքերը՝ ապահովելու նրանց լիարժեք

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 28.09.2024 թ., գրախոսվել է 31.10.2024 թ.:
² Universal Declaration of Human Rights (UDHR), article 1, Source: www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights (accessed 28.09.2024)
³ Special Rapporteur on minority issues, “Concept of a minority: mandate definition”, OHCHR, 2021 Source: www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/SRMinorities/Pages/ConceptMinority.aspx. (accessed 28.09.2024).

ինտեգրումն ու ազատությունը իրենց կրոնական հավատամքների կամ համոզմունքների իրացման համար:

Հետազոտելով մարդու իրավունքների այս կարևոր ոլորտը՝ ուսումնասիրությունը նպատակ ունի նպաստել կրոնի ազատության իրավունքի պաշտպանության շուրջ շարունակական երկխոսությանը՝ առաջարկելով կրոնական փոքրամասնության այնպիսի սահմանում, որը կարող է օգնել ձևավորել ավելի ներառական հասարակություն և քաղաքականություն՝ պաշտպանելով բոլոր անհատների իրավունքները՝ անկախ նրանց կրոնական համոզմունքներից և որպես կրոնական կազմակերպություն գրանցված կառույցի անդամակցությունից:

Միջազգային փորձի, իրավաբան-գիտնականների տարբեր մոտեցումների վերլուծության արդյունքում առաջարկվում է կրոնական կամ համոզմունքային փոքրամասնության հետևյալ սահմանումը.

«Կրոնական կամ համոզմունքային փոքրամասնություն» տերմինը բնորոշվում է որպես պետության տարածքում փաստացի բնակվող անձանց խումբ, որը բնակչության մեծամասնությունից քանակապես փոքր է և (կամ) զբաղեցնում է ոչ գերիշխող դիրք, ունի կրոնական կամ համոզմունքային բնութագրեր և ցանկություն՝ պահպանելու իր ինքնությունը»:

Տրված սահմանման վերլուծության արդյունքում բացահայտվում են նաև կրոնական կամ համոզմունքային փոքրամասնության բնորոշ քանակական և որակական տարրերը, ինչպիսիք են՝ պետության տարածքում փաստացի բնակվելը, բնակչության մեծամասնությունից քանակապես փոքր լինելը և (կամ) ոչ գերիշխող դիրք ունենալը, կրոնական կամ համոզմունքային բնութագրերը և կրոնական կամ համոզմունքային ինքնությունը պահպանելու ցանկությունը:

Հիմնաբառեր - փոքրամասնություն, կրոնական փոքրամասնություն, մարդու իրավունքներ, կրոնի ազատության իրավունք, իրավունքների պաշտպանություն:

Ներածություն

Կրոնական փոքրամասնությունները շարունակում են տարածվել աշխարհում, իսկ կրոնական փոքրամասնությունների՝ կրոնի ազատության իրավունքի իրացման համընդգրկուն և արդյունավետ մեխանիզմների մշակումը շարունակում է մնալ արդիական խնդիր:

21-րդ դարում, երբ առաջին հայացքից հաղթահարվել են կրոնական անհանդուրժողականության զանգվածային դրսևորումները, իսկ պետությունները ստանձնել են կրոնի և խղճի ազատության իրավունքի հարգման ու երաշխավորման պարտականությունը⁴, կրոնի ազատության իրավունքի իրացումը շարունակում է մնալ արդիական խնդիր:

⁴ Տե՛ս Universal Declaration of Human Rights (UDHR). Source: www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights (accessed 28.09.2024),

նակում է լինել թիրախավորված և ենթարկվել քաղաքական շահարկումների:

Միավորված ազգերի կազմակերպության (այսուհետ նաև՝ ՄԱԿ) գլխավոր վեհաժողովի (այսուհետ նաև՝ Գլխավոր վեհաժողով) կողմից 2023 թվականի դեկտեմբերի 19-ին ընդունված բանաձևով հերթական անգամ ընդգծվել է, որ կրոնը կամ խիղճը յուրաքանչյուր անձի կյանքի ընկալման հիմնարար տարրն է, իսկ կրոնի և խղճի ազատությունը՝ որպես մարդու համընդհանուր իրավունք, ինչը պետք է լիովին հարգվի և երաշխավորվի:

Նույն բանաձևով Գլխավոր վեհաժողովն իր մտահոգությունն է արտահայտել կրոնի կամ խղճի վրա հիմնված շարունակվող անհանդուրժողականության և բռնության ակտերի վերաբերյալ, որոնք ուղղված են կրոնական համայնքներին և կրոնական փոքրամասնություններին պատկանող անձանց նկատմամբ, միևնույն ժամանակ առանցքային մտահոգություն է առաջացրել նման միջադեպերի աճող թիվն ու ինտենսիվությունը:

Միևնույն ժամանակ, Գլխավոր վեհաժողովն իր խիստ մտահոգությունն է արտահայտել ինչպես սահմանափակումներ նախատեսող օրենսդրական կարգավորումների ընդունման առնչությամբ, այնպես էլ ներպետական օրենսդրության խտրական կիրարկման վերաբերյալ⁵:

International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR). Source: www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights (accessed 28.09.2024),
Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW). Source: www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/ (accessed 28.09.2024), Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief Source: www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-all-forms-intolerance-and-discrimination-based-religion-or-belief (accessed 28.09.2024),
African Charter on Human and Peoples' Rights. Source: www.au.int/en/treaties/african-charter-human-and-peoples-rights (accessed 28.09.2024),
European Convention on Human Rights (ECHR). Source: www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (accessed 28.09.2024),
American Convention on Human Rights Source: www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/Basic%20Documents/American%20Convention.pdf (accessed 28.09.2024),
The Right to Freedom of Thought, Conscience, and Religion in International Law Source: www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-freedom-of-religion-or-belief (accessed 28.09.2024)
Banjul Charter on Human and Peoples' Rights. Source: www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=49 (accessed 28.09.2024),
UN Resolution on the Promotion and Protection of Human Rights. Source: www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-freedom-of-religion-or-belief (accessed 28.09.2024),
UNESCO Declaration on the Role of Religion in the Promotion of a Culture of Peace Source: www.unesco.org/en/culture/peace (accessed 28.09.2024), General Comment No. 22 (48th session) on the Right to Freedom of Thought, Conscience, and Religion Source: www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-22-right-freedom-thought-conscience-and-religion (accessed 28.09.2024) և այլն
⁵ St'u Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2023 [on the report of the Third Committee (A/78/481/Add.2, para. 139)], N 78/212. Freedom of religion or belief. Source: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n23/422/50/pdf/n2342250.pdf> (accessed 28.09.2024)

Նշված փաստաթղթերը և վերոնշյալ բանաձևը հաստատում են անհատների և համայնքների, հատկապես կրոնական փոքրամասնությունների հավատալիքները հարգելու և պաշտպանելու կարևորությունը, որոնք հաճախ բախվում են խտրականության և հալածանքի:

Վերոնշյալի համատեքստում առանձին կարևորություն են ներկայացնում նաև տվյալ պետության բնակչության մեծամասնության կրոնական հավատալիքների, համոզմունքների և կրոնական փոքրամասնության գործելակերպի հարաբերակցման, փոխադարձ հարգանքի ու հանդուրժողականության հարցերը:

Այսպես, փոքրամասնությունների և համայնքների կրոնական իրավունքներին նվիրված ուսումնասիրությունների անհրաժեշտությունը ընդգծվում է թե՛ գործնական և թե՛ տեսական նկատառումներով՝ դարձնելով այն **արդիական ոլորտ** շարունակական հետազոտությունների և տարբեր խմբերի շահերի պաշտպանության համար:

Այս հետազոտության **արդիականությունը** առկա մարտահրավերների համատեքստում քաղաքականության և իրավական բարեփոխումների համար կրոնական փոքրամասնության սահմանումը մշակելու մեջ է: Քանի որ միջազգային մարմինները և պետությունները բախվում են կրոնական ազատության խնդիրներին, նպատակային հետազոտությունները կարող են էմպիրիկ ապացույցներ և տեսական պատկերացումներ ապահովել, որոնք անհրաժեշտ են արդյունավետ քաղաքականություն և իրավական մշակույթ ձևավորելու համար:

Այս ուսումնասիրությունը կարևոր նշանակություն ունի գլոբալիզացված աշխարհում, որտեղ միջմշակութային և միջկրոնական առերեսումները անխուսափելի են, սակայն հաճախ առաջանում են թյուրընկալումներ և բախումներ՝ կապված տարբեր համոզմունքների հետ:

Գործնական տեսանկյունից՝ կրոնական փոքրամասնությունների բնորոշումը և դրա տարրերի բացահայտումը էական է նրանց ինքնությունը, համոզմունքները և գործելակերպը պաշտպանելու համար: Այս հետազոտությունը կարող է օգտակար լինել նաև առանձին շահագրգիռ խմբերի և քաղաքացիական հասարակության համար՝ իրենց հուզող հարցերին տալով պատասխաններ կամ բարձրացնելով նոր հարցեր:

Տեսական առումով՝ կրոնի ազատության իրավունքի սույն ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս ավելի խորը հասկանալ կրոնի, ինքնության և մարդու իրավունքների փոխազդեցությունը: Այն կարող է տեսական աղբյուր հանդիսանալ կամ նպաստել կրոնական բազմակարծության բարդություններին վերաբերող առավել համակողմանի մոտեցումների մշակմանը:

Անդրադառնալով սույն հետազոտության նպատակներին և խնդիրներին՝ հարկ ենք համարում ընդգծել հետևյալը.

Նախ՝ հետազոտությունը ձգտում է վերլուծել գոյություն ունեցող միջազգային իրավական շրջանակները և դրանց արդյունավետությունը կրոնական

փոքրամասնությունների բնորոշման հարցում: Սա ներառում է պայմանագրերի, բանաձևերի և հռչակագրերի, ինչպես նաև իրավաբան-գիտնականների մոտեցումների ուսումնասիրություն և վերլուծություն: Երկրորդ՝ հետազոտության նպատակն է բացահայտել լավագույն փորձը և ձևակերպել առաջարկություններ ազգային և միջազգային համատեքստում կրոնական փոքրամասնությունների բնորոշման համար: Սա ներառում է նորարար իրավական մեխանիզմների և համայնքակենտրոն մոտեցումների առաջարկում, որը կնպաստի հանդուրժողականության և փոխըմբռնման ամրապնդմանը:

Հետազոտելով մարդու իրավունքների այս կարևոր ոլորտը՝ ուսումնասիրությունը նպատակ ունի նպաստել կրոնի ազատության իրավունքի պաշտպանության շուրջ շարունակական երկխոսությանը՝ առաջարկելով կրոնական փոքրամասնության այնպիսի սահմանում, որը կարող է օգնել ձևավորել ավելի ներառական հասարակություն և քաղաքականություն՝ պաշտպանելով բոլոր անհատների իրավունքները՝ անկախ նրանց կրոնական համոզումներից և որպես կրոնական կազմակերպություն գրանցված կառույցի անդամակցությունից:

Նշվածի համատեքստում անհրաժեշտ է անդրադառնալ հետևյալ հարցերին.

- ո՞ր խմբերն են հանդիսանում փոքրամասնություն,
- ի՞նչ չափանիշներով է ձևավորվում փոքրամասնությունը,
- ի՞նչ մոտեցումներ են առկա միջազգային իրավունքում և իրավաբան-գիտնականների աշխատություններում,
- ի՞նչ չափանիշների հաշվառմամբ ենք առաջարկում ձևավորել «կրոնական փոքրամասնություն» սահմանումը,
- ո՞րն է «կրոնական փոքրամասնության» մեր սահմանումը:

1. «Փոքրամասնությունը»՝ որպես իրավունքի սուբյեկտ.

միջազգային և տեսական մոտեցումները, առկա մարտահրավերները

Փոքրամասնությունների կողմից կրոնի ազատության իրավունքի իրացման խնդիրների ուսումնասիրության և դրանց լուծումների մշակման համար առաջնային է սուբյեկտային կազմի հստակ ընկալումը, այն է՝ «փոքրամասնություն» եզրույթի բացահայտումը:

Այսպես, բոլոր պետություններն իրենց պետական սահմաններում՝ տարածքում, ունեն մեկ կամ մի քանի փոքրամասնությունների խմբեր, որոնք բնութագրվում են իրենց ազգային, էթնիկական, լեզվական կամ կրոնական ինքնությամբ, որը տարբերվում է տվյալ պետության բնակչության մեծամասնությունից:

1992 թվականին ընդունված ՄԱԿ-ի Փոքրամասնությունների իրավունքների մասին հռչակագրի 1-ին հոդվածը ճանաչում է փոքրամասնությունները որպես առանձին ազգային կամ էթնիկ, մշակութային, կրոնական և լեզվական խմբեր և նախատեսում է պետությունների պարտականությունը՝ պաշտպանելու նրանց գոյությունը:

Սակայն չկա միջազգայնորեն համաձայնեցված սահմանում, թե որ խմբերն են փոքրամասնություններ: Այսպես, օրինակ, Հայաստանի Հանրապետությունը ազգային փոքրամասնությունների բնորոշման հարցում փորձ է կատարել առաջարկել ազգային փոքրամասնություններին թվարկելու քաղաքականությունը⁶, մինչդեռ կրոնական փոքրամասնությունները չեն ստացել իրենց բնորոշումը ներպետական օրենսդրությամբ:

Հաճախ ընդգծվում է, որ փոքրամասնության գոյությունը փաստ է, և որ ցանկացած սահմանում պետք է ներառի և՛ օբյեկտիվ գործոններ (օրինակ՝ էթնիկական, լեզվական կամ կրոնական ինքնության առկայությունը), և՛ սուբյեկտիվ գործոններ (ներառյալ անհատների կողմից իրենց որպես փոքրամասնության անդամ ճանաչելը):⁷

Լայն ընդունելի սահմանման շուրջ համաձայնության հասնելու դժվարությունն այն է, որ փոքրամասնությունների կենսապայմանները խիստ տարբերվում են:

Նրանցից ոմանք ապրում են հստակ սահմանված տարածքներում՝ առանձնացված բնակչության գերակշռող մասից, մյուսները ցրված են ողջ պետության տարածքով: Որոշ փոքրամասնություններ ունեն իրենց հավաքական ինքնության և պատմության ուժեղ զգացողություն, մյուսները պահպանում են միայն հատվածական պատկերացում իրենց ընդհանուր արմատների մասին⁸:

Իրավաբան-գիտնական Ս. Թոմուշատը գտնում է, որ ազգային փոքրամասնությունները «խմբեր են, որոնք գիտակցում են իրենց տարբերություններն այն աստիճան, որ փորձում են տնօրինել իրենց ճակատագիրը գոնե մասամբ»⁹: Դ. Թյուրքը և Թ. Վեյթերը բնորոշում են ազգային փոքրամասնությունները որպես «մարդկանց խումբ, որոնք պատկանում են մի ազգի, որն ունի իր սեփական պետությունը, բայց ապրում է մեկ այլ, սովորաբար հարևան պետությունում»¹⁰: ԽՍՀՄ գիտնական Ս. Ի. Բրուկը գտնում է, որ «ազգային փոքրամասնություն» տերմինը միանշանակ չէ, մասնավորապես՝ շատ դեպքե-

⁶ Տե՛ս «Ազգային փոքրամասնությունների մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծ Աղբյուր՝ <https://www.e-draft.am/projects/1801/about> (մուտք՝ 28.09.2024)

⁷ Նշվածը բխում է ինչպես 2-րդ հղման մեջ թվարկված մի շարք իրավական ակտերից, այնպես էլ Ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության մասին շրջանակային կոնվենցիայից (հոդված 3): Աղբյուր՝ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=81178> (մուտք՝ 28.09.2024):

⁸ Տե՛ս Организация Объединенных Наций, “Права меньшинств: международные стандарты и руководство по их соблюдению”, 2010, էջ 2:
Источник: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinorityRights_ru.pdf (accessed 28.09.2024)

⁹ Տե՛ս Tomushat C., “Status of Minorities under Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights”, 1985, էջ 960:

¹⁰ Տե՛ս Turk D., “Norms and institutions within the UN system Relevant to minority issues”, Conference paper № 5. Colombo. 6-10 November. 1988, էջ 29, Veiter Th., “Commentary on the Concept of “National Minorities””, Revue des Droits de l’Homme. 1974. Vol. VII

րում խոսքը վերաբերում է այն խմբերին, որոնք առանձնացված են քիչ թե շատ մեծ ազգերի հիմնական կազմից, օրինակ՝ հույները՝ Թուրքիայում, ալժիրցիները՝ Ֆրանսիայում, արբանացիները՝ Իտալիայում, և այլն: Այս տերմինի օգտագործումը ավելի քիչ արդարացված է այն ազգությունների դեպքում, որոնք չունեն իրենց պետությունը (օրինակ՝ քրդերը՝ Թուրքիայում, Իրանում, Իրաքում և Սիրիայում, բելուջիները՝ Պակիստանում, Իրանում, Աֆղանստանում և այլն), հատկապես, որ այդ ազգերը մեծամասնություն են կազմում իրենց էթնիկ տարածքներում: Որոշ դեպքերում տվյալ երկրի բոլոր ազգությունները, բացի հիմնական ազգաբնակչությունից, համարվում են ազգային փոքրամասնություններ¹¹:

Թեև նշված հեղինակները փորձ են կատարել բնորոշել «ազգային փոքրամասնություն» եզրույթը, այնուամենայնիվ, ընդհանուր առմամբ «փոքրամասնություն» եզրույթի բացահայտման տեսանկյունից վերոնշյալ ձևակերպումները կարող են օգտակար լինել կամ առնվազն՝ արժանի ուսումնասիրության:

Իրավաբան-գիտնական Ն. Կատկոն «փոքրամասնություն» տերմինը բնորոշում է որպես պետության մեջ քաղաքացիների մի խումբ, որը բնակչության հիմնական մասից փոքր է և (կամ) զբաղեցնում է ոչ գերիշխող դիրք, ունի կայուն էթնիկ, լեզվական, կրոնական և մշակութային բնութագրեր և ցանկություն՝ պահպանելու իր ինքնությունը: Ընդ որում, նպատակահարմար է փոքրամասնություն ասելով հասկանալ ինչպես էթնիկ, այնպես էլ կրոնական, լեզվական և մշակութային փոքրամասնությունները և դրանք միավորել «փոքրամասնություն» ընդհանուր տերմինի ներքո¹²:

Հատկանշական է, որ Զաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների միջազգային դաշնագրում նշվում է «էթնիկական, կրոնական, լեզվական փոքրամասնություն», այլ փաստաթղթերում նշվում է միայն «ազգային փոքրամասնություններ»¹³ տերմինը: Սակայն հաճախ կիրառվելիք ազգային փոքրամասնության սահմանումն ավելի ընդգրկում է փաստացի, քանի որ ներառում է և՛ լեզվական, և՛ էթնիկական, և՛ կրոնական փոքրամասնություններին՝ առանց սահմանազատելու:

Այսպես, օրինակ, Միջազգային արդարադատության մշտական պալատը դեռևս 1930 թվականին փորձել է շարադրել ազգային փոքրամասնությունների սահմանումը հետևյալ ձևակերպմամբ. «անձանց խումբ, որը բնակվում է մեկ պետության կամ տարածաշրջանի շրջանակում, որի անդամները պատկանում են միևնույն ռասային, ունեն միևնույն կրոնը, լեզուն և ավանդույթները, և որոնց

¹¹ St'u Брук С. И., “Население мира: Этнодемографический справочник”, Наука, Москва, 1986, էջ 84:

¹² St'u Катко Н., “Критерии определения меньшинства”, Белорусский журнал международного права и международных отношений, международное право N2, էջ 38:
Источники: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/29315/1/2001_2_JILIR_katko_r.pdf (accessed 28.09.2024)

¹³ Օրինակ՝ Charter of Fundamental Rights of the European Union, article 21
Source: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (accessed 28.09.2024)

միավորում է փոխադարձ ձգտումը՝ պահպանելու այդ ավանդույթները, կրոնը, լեզուն, իրենց զավակների կրթությունն իրենց ռասային, կրոնին և ոգուն համահունչ»:

Մեկ այլ բնորոշմամբ՝ ազգային փոքրամասնությունը, ի տարբերություն պետության բնակչության հիմնական զանգվածի, նվազ քանակություն ունեցող, դոմինանտ դիրք չգրադեցնող խումբ է, որի անդամները հանդիսանում են սույն պետության քաղաքացիները՝ օժտված էթնիկական, կրոնական, լեզվական բնութագրիչներով, որոնք բնորոշ են միայն իրենց, և որոնք ջանում են պահպանել իրենց ինքնությունը և միասնականությունը:

Միևնույն ժամանակ, տարբեր միջազգային փաստաթղթեր փոքրամասնությունների ներքո ընդգրկում են տարբեր հատկանիշներով օժտված խմբերի¹⁴:

Համաձայն 1979 թվականին ՄԱԿ-ի խտրականության կանխարգելման և փոքրամասնությունների պաշտպանության ենթահանձնաժողովի հատուկ զեկուցող Փրանչեսկո Կապոտորտի կողմից ձևակերպված սահմանման՝ փոքրամասնություն է «խումբը, որը թվաքանակով ավելի փոքր է, քան պետության մնացած բնակչությունը, և գերիշխող դիրք չի գրադեցնում, որի անդամները, լինելով պետության քաղաքացիներ, ունեն էթնիկ, կրոնական կամ լեզվական առանձնահատկություններ, որոնք տարբերվում են մնացած բնակչության հատկանիշներից և թեկուզ անուղղակի ձևով ցանկանում են պահպանել իրենց ինքնությունը»¹⁵:

1992 թվականի դեկտեմբերի 18-ին ՄԱԿ-ի գլխավոր վեհաժողովն ընդունել է «Ազգային կամ էթնիկական, կրոնական և լեզվական փոքրամասնություններին պատկանող անձանց իրավունքների մասին» հռչակագիրը¹⁶: Փաստաթղթի մշակման ժամանակ ևս կատարվեցին փորձեր՝ տալու ազգային փոքրամասնությունների սահմանումը, սակայն բոլոր կողմերի համար ընդունելի տարբերակ այդպես էլ չհնչեց:

Առավել իրատեսական տարբերակն առաջ քաշվեց ավստրիական պատվիրակության կողմից, որը հետևյալն է. «Փոքրամասնություն է հանդիսանում անձանց խումբը, որը բնակվում է պետության տարածքում ոչ դոմինանտ դիրքերում, որի անդամները, լինելով տվյալ պետության քաղաքացի, ունեն էթնիկ,

¹⁴ Տե՛ս ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ հրապարակային զեկույց՝ նվիրված ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանությանը Հայաստանի Հանրապետությունում, 2011 թ., Երևան, էջ 10:

Աղբյուր՝ <https://ombuds.am/images/files/9711eea3661a09face5102809637e692.pdf> (մուտք՝ 28.09.2024 թ.):

¹⁵ Տե՛ս Организация Объединенных Наций, “Права меньшинств: международные стандарты и руководство по их соблюдению”, 2010, էջ 2:

Источник: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinorityRights_ru.pdf (accessed 28.09.2024)

¹⁶ Տե՛ս Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, Adopted by General Assembly resolution 47/135 of 18 December 1992.

Source: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Booklet_Minorities_English.pdf (accessed 28.09.2024)

կրոնական, լեզվական առանձնահատկություններ, որոնք տարբերվում են բնակչության այլ զանգվածներից, և որոնք ունեն կամք՝ պահպանելու իրենց մշակույթը, ավանդույթները, կրոնը և լեզուն»¹⁷:

Առաջին հայացքից տեսական երևացող այս հարցի քննարկման հիմքում ընկած են ոչ միայն կարևոր տեսական հարցի պատասխանի բացահայտումը կամ ձևակերպումը, այլև մի շարք պրակտիկ հարցերի լուծման բանաձևը:

Մասնավորապես, որոշակի խումբ անձանց իրավունքների պաշտպանության արդյունավետության տեսանկյունից առաջնային է այդ խմբի բնորոշումը, էության բացահայտումը և ընկալումը:

Այսպես, օրինակ, կրոնական կազմակերպություններն օրենքով սահմանված որոշակի հիմքերի համապատասխանության պայմաններում հնարավորություն են ունենում ստանալու իրավաբանական գրանցում, օգտվելու իրավաբանական անձի կարգավիճակից բխող իրավունքներից, առավել միասնական իրացնել անդամների կրոնի ազատության իրավունքը, արդյունավետ մեխանիզմներ մշակել տվյալ պետության հետ համագործակցության ձևաչափերի տեսանկյունից և այլն:

Գիտակցելով կրոնական կազմակերպությունների և կրոնական փոքրամասնությունների օբյեկտիվ տարբերությունները՝ վերոնշյալ մի շարք հնարավորություններից փաստացի զրկվում են կամ կարող են զրկվել կրոնական փոքրամասնությունները, որոնք գրանցված չեն որպես կրոնական կազմակերպություն կամ, օրինակ, դասվում են ոչ թեխտական և այլ համոզմունքների լայն շրջանակի (ներառյալ չհանաչված և ոչ ավանդական կրոններն ու աշխարհայացքները, օրինակ՝ անիմիստներ, աթեիստներ, ազնոստիկներ, հումանիստներ և այլն):

Փոքրամասնությունները կարող են լինել չկազմակերպված, ցրված պետության սահմաններում, չունենալ պաշտամունքի կենտրոններ և այլն, միևնույն ժամանակ որոշակի պայմաններում առավել սուր են նրանց իրավունքների պաշտպանությանն առնչվող հարցերը, նրանց նկատմամբ անհանդուրժողականության դրսևորումները:

Ուստի, կրոնական կամ համոզմունքային փոքրամասնության եզրույթի բացահայտումը կօգնի ինդենտիֆիկացնել նշված փոքրամասնություններին, առավել արդյունավետ մեխանիզմներ ապահովել նրանց իրավունքների իրացման և պաշտպանության գործընթացում, ինչպես նաև առավել հետևողական լինել անհանդուրժողականության դրսևորումների, իրավահավասարության և հակախտրականության երաշխավորման նկատմամբ:

Ամփոփելով սույն գլուխը՝ հատկանշական են Փոքրամասնությունների

¹⁷ Տե՛ս ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ հրապարակային զեկույց՝ նվիրված ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանությանը Հայաստանի Հանրապետությունում, 2011 թ., Երևան, էջ 11:

Աղբյուր՝ <https://ombuds.am/images/files/9711eea3661a09face5102809637e692.pdf> (մուտք՝ 28.09.2024 թ.):

հարցերով հատուկ զեկուցողի խոսքերը. «միասնական բնորոշման բացակայությունը՝ հասկանալու, թե ով է կազմում փոքրամասնությունը, առանցքային խոչընդոտ է փոքրամասնությունների իրավունքների լիարժեք և արդյունավետ իրացման համար»¹⁸:

2. «Փոքրամասնության» բնորոշման տարրերը (չափանիշները)

Թեև այդպես էլ միասնական ընդունված սահմանում առկա չէ փոքրամասնությունների բնորոշման հարցում, այնուամենայնիվ, ուսումնասիրելով մի շարք ձևակերպումներ, սույն գլխում կքննարկվեն այն տարրերը (չափանիշները), որոնք բնորոշ են փոքրամասնություններին:

Այսպես, ներկայումս իրավական գրականության մեջ «փոքրամասնություն» եզրույթի ամենամեջբերված սահմանումը պատկանում է ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների հանձնաժողովի խտրականության կանխարգելման և փոքրամասնությունների պաշտպանության ենթահանձնաժողովի հատուկ զեկուցող Ֆ. Կապտորտիին¹⁹:

«Փոքրամասնություն» հասկացության մեկ այլ՝ հաճախ հիշատակվող սահմանումը պատկանում է կանադացի իրավաբան Ժյուլի Դեշենին, որը ներկայացվել է նաև ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների հանձնաժողովի խտրականության կանխարգելման և փոքրամասնությունների պաշտպանության ենթահանձնաժողովին: Ըստ Ժ. Դեշենի՝ փոքրամասնությունը սահմանվում է որպես «նույն պետության քաղաքացիների խումբ, որը կազմում է թվային փոքրամասնություն և գտնվում է այդ պետությունում ոչ գերիշխող դիրքում, այն ունի էթնիկ, կրոնական կամ լեզվական բնութագրեր, որոնք տարբերվում են բնակչության մեծամասնության բնութագրերից: Այս խմբի անդամները միմյանց հետ համերաշխության զգացում ունեն՝ դրդված, թեկուզ անուղղակիորեն, որպես խումբ գոյատևելու հավաքական ցանկությամբ, և որի նպատակն է մեծամասնության հետ փաստացի և իրավական հավասարության հասնելը»²⁰:

Ֆ. Կապտորտիի և Ժ. Դեշենի սահմանումները հենց միջազգային իրավական փորձեր են՝ սահմանելու «փոքրամասնություն» հասկացությունը: Նրանց միջև էական տարբերություններ չկան: Երկու դեպքում էլ առանցքային օբյեկտիվ բնութագրերի համակցումն է հենց այդ հատկանիշները պահպանելու սուբյեկտիվ մտադրության հետ: Երկու սահմանումներն էլ ընդգծում են «փոքրամասնության» ոչ գերիշխող դիրքը, որը սահմանափակվում է պետությունների քաղաքացիներով:

¹⁸ Stéu Special Rapporteur on minority issues, “Concept of a minority: mandate definition”, OHCHR, 2021. Source: www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/SRMinorities/Pages/ConceptMinority.aspx. (accessed 28.09.2024)

¹⁹ Stéu սույն հետազոտության էջ 10:

²⁰ Stéu UN Doc: E/CN.4/Sub.2/1985/31. Source: <https://digitallibrary.un.org/record/88267> (accessed 28.09.2024)

Այսպես, ըստ հեղինակների՝ «փոքրամասնությունը» կարելի է համարել որպես մեկ պետության քաղաքացիների կայուն համայնք, որը գտնվում է պետության տարածքում ոչ գերիշխող դիրքում, և որի անդամներն ունեն էթնիկ, կրոնական կամ լեզվական հատկանիշներ, որոնք տարբերվում են մնացած բնակչությունից: Այս համայնքի անդամները միմյանց հետ համերաշխության և միասնության զգացում ունեն՝ պայմանավորված որպես խումբ գոյատևելու հավաքական կամքով՝ նպատակ ունենալով հասնել փաստացի և իրավական հավասարության՝ պահպանելով իրենց մշակույթը, ավանդույթները, կրոնը կամ լեզուն:

ՄԱԿ-ի գլխավոր վեհաժողովի վեցերորդ կոմիտեի նյութերում նշվում է, որ փոքրամասնությունների չափանիշները պետք է լինեն «տարբերակիչ», «մշտական», «կայուն», «ընդհանուր ծագում» կամ «ընդհանուր բնորոշ հատկանիշներ» ունեցող²¹:

Ուշադրության է արժանի նաև այն մոտեցումը, որ մի շարք երկրներ կրոնական փոքրամասնություն են համարում երկրի բնակչության դավանանքից տարբերվող հավատամք ունեցող ցանկացած խմբի: Այսպես, օրինակ, մի շարք ռուս իրավաբան-գիտնականներ առաջարկում են բոլոր կրոնական խմբերը, բացառությամբ ուղղափառների, դասակարգել որպես կրոնական փոքրամասնություններ Ռուսաստանում²²:

Ա. Հեյդը փոքրամասնությունը սահմանում է որպես «ինքնիշխան պետությունում ապրող մարդկանց ցանկացած խումբ, որը կազմում է երկրի ընդհանուր բնակչության կեսից պակասը, և որի անդամներն ունեն ընդհանուր էթնիկ, կրոնական կամ լեզվական հատկանիշներ, որոնք տարբերում են նրանց մնացած բնակչությունից»:

Այս չափանիշի միանշանակ ընդունումը միշտ չէ, որ նպատակահարմար է, քանի որ որոշ դեպքերում կարող են լինել խմբեր, որոնք կազմում են ընդհանուր բնակչության կեսը կամ նույնիսկ մեծամասնությունը, սակայն պետության որոշակի տարածքում (վարչական շրջան, մարզ, համայնք, սուբյեկտ և այլն) առնչվում են փոքրամասնություններին բնորոշ խնդիրների:

Այս տեսանկյունից «փոքրամասնություն» եզրույթի սահմանման մոտեցումը հստակեցում է պահանջում: Նախ՝ փոքրամասնությունը կարող է ապրել ոչ թե կոմպակտ, այլ ցրված վիճակում, ինչը նրանց համար դժվարացնում է իրենց իրավունքների պաշտպանությունը գործող ներքին ընթացակարգերի միջոցով: Երկրորդ՝ մի խումբ կարող է լինել փոքրամասնություն պետության բնակչության մեջ, բայց մեծամասնություն կազմել նրա մասերում: Այս խնդիրը հատկապես

²¹ St' u Dехканов С. А., “Международно-правовые критерии меньшинств”, Вестник РУДН, серия Юридические науки, 2010, № 3, էջ 124: Источник: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodno-pravovye-kriterii-menshinstv> (accessed 28.09.2024)

²² St' u Рысев В., Рыжов Ю., “Положение религиозных меньшинств в России и Литве: сравнительный анализ”.
Источник: <http://www.baznica.info/index.php?name=Pages&op=page&pid=3861> (accessed 28.09.2024)

արդիական է ինքնավար մարզեր ունեցող պետությունների համար: Երրորդ՝ պետության բնակչությունը կարող է լինել փոքրամասնությունների ամբողջություն, որոնցից ոչ մեկը չի կազմում բացարձակ թվային մեծամասնություն: Չորրորդ՝ հնարավոր է իրավիճակ, երբ խումբը թվային առումով փոքր է մնացած բնակչության համեմատ, բայց գերիշխող դիրք է զբաղեցնում նահանգում կամ որոշակի սուբյեկտում²³:

Այն դիրքորոշումը, որ «փոքրամասնությունը» չպետք է սահմանափակվի իր քանակական բաղադրիչով, կիսում են մի շարք իրավաբան-գիտնականներ: Այսպես, «եթե մեր մտահոգության առարկան հենց փոքրամասնության կարգավիճակն է, պարտադիր չէ, որ այն իր չափերով ավելի փոքր լինի, քան գերիշխող խումբը»²⁴, «եթե մենք խոսում ենք փոքրամասնության կողմից մեծամասնության իրավունքների ոտնահարման մասին, ապա սա ոչ թե փոքրամասնությունների պաշտպանության խնդիր է, այլ ընդհանրապես ինքնորոշման խնդիր»²⁵, «փոքրամասնությունների որոշման քանակական չափանիշը գրեթե անհիմաստ է կիրառել դաշնային նահանգներում, որի առարկան ազգային-պետական միավորներն են»²⁶:

Այսպիսով, քանակական բնութագիրը «փոքրամասնությունը» սահմանելիս որոշիչ չէ, թեև այն ազդում է պետության քաղաքական գործընթացում փոքրամասնությունների մասնակցության արդյունավետության վրա, և դրա կիրառման ժամանակ պետք է հաշվի առնվեն այլ բնութագրեր: Այս խնդրի լուծման ուղղությամբ կարևոր է դառնում գերիշխող դիրքի չափանիշը կամ տարրը:

Այս մոտեցումը թույլ է տալիս հաշվի առնել այն փաստը, որ ոչ մի փոքրամասնություն կամ իր իրավունքների պաշտպանության կարիքն ունեցող ոչ մի խումբ դուրս չի մնա «փոքրամասնություն» եզրույթից և, համապատասխանաբար, փոքրամասնությունների իրավունքների միջազգային պաշտպանության համակարգից: Այսինքն՝ փոքրամասնություններ պետք է ճանաչվեն բոլոր այն խմբերը, որոնք տարբերվում են իրենց հատկանիշներով և գերիշխող դիրք չեն զբաղեցնում:

Խմբի ոչ գերիշխող դիրքը ենթադրում է նրա իրավունքների ոտնահարման հնարավորություն, որը պետք է պաշտպանված լինի՝ անկախ այդ խմբի թվային չափերից: Բնակչության մի մասի գերակայությունը սովորաբար արտահայտվում է պետության պետական, քաղաքական և հասարակական կյանքում: Օբյեկտիվորեն փոքրամասնությունը անբարենպաստ դիրք է զբաղեցնում հասարակա-

²³ Տե՛ս Дехканов С. А., “Международно-правовые критерии меньшинств”, Вестник РУДН, серия Юридические науки, 2010, № 3, էջ 125:

Источник: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodno-pravovye-kriterii-menshinstv> (accessed 28.09.2024)

²⁴ Տե՛ս Klineberg O., “The Study of Multinational Societies”, papers of the Ljubljana Seminar, 1975, էջ 15. Source: <https://archive.org/details/multinationalsoc0000unse> (accessed 28.09.2024)

²⁵ Տե՛ս Жвания Г. Е., “Международно-правовые гарантии защиты национальных меньшинств: Исторический очерк”, Тбилиси, 1959, էջեր 3-4:

²⁶ Տե՛ս Карапетян Л. М., “Федеративное государство и правовой статус народов”, Москва, 1996, էջ 75:

կան համակարգում, քանի որ նրա անդամները չեն կարող մասնակցել նույն չափով, որքան մեծամասնության անդամները հիմնարար հանրային ոլորտներում՝ իրավական համակարգ, կրթական համակարգ, աշխատաշուկա, տնտեսություն և այլն:

Այսպես, հիմնական չափանիշը, որով հնարավոր է տարբերակել մարդկանց փոքրամասնությունն ու մեծամասնությունը, ըստ Ս. Մ. Պունժինի՝ «առաջին հերթին պետության մեջ ոչ գերիշխող դիրք ունենալն է և թվային փոքրամասնություն լինելն է»²⁷:

Փոքրամասնության բնորոշման տարրերից է ներկայացվում նաև քաղաքացիությունը: Նման չափանիշի անհրաժեշտությունը բացատրվում է նրանով, որ միայն իր քաղաքացիների հետ փոխգործակցության դեպքում պետությունը կարող է լեգիտիմորեն արդյունավետ կերպով պաշտպանել ինչպես անհատների, այնպես էլ այն խմբի իրավունքները, որոնք կազմում են այդ անձինք: Օտարերկրյա քաղաքացիների դեպքում «քանի դեռ անձը պահպանում է իր օտարերկրյա կարգավիճակը, նա պահպանում է իրավունքը՝ օգտվելու միջազգային սովորության իրավունքով նախատեսված պաշտպանությունից այլ երկրում գտնվող անձանց համար, ինչպես նաև ցանկացած հատուկ իրավունք, որը կարող է նրան տրվել պայմանագրերով կամ այլ հատուկ համաձայնագրով»²⁸: Այսպես, օրինակ, փոքրամասնության հայեցակարգի մշակմամբ զբաղվող գիտնականների մեծ մասը կիսում է ՄԱԿ-ի խորականության կանխարգելման և ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության ենթահանձնաժողովի արտահայտած այն տեսակետը, որ **ազգային** փոքրամասնության կարգավիճակը ճանաչվում է միայն տվյալ պետության քաղաքացիների համար:

Այս մոտեցումը բացատրվում է առաջին հերթին նրանով, որ անձանց այնպիսի կատեգորիաների, ինչպիսիք են՝ միգրանտների, քաղաքացիություն չունեցող անձանց, փախստականների և այլոց նկատմամբ կարող են կիրառվել նրանց կարգավիճակը կարգավորող այլ միջազգային պայմանագրեր:

Հատկանշական է, որ այս դիրքորոշումն արտահայտվել է ազգային փոքրամասնությունների վերաբերյալ, սակայն հաճախ վերագրվում է առհասարակ ցանկացած փոքրամասնության, այդ թվում նաև՝ կրոնական փոքրամասնության: Չխորանալով այն հարցի մեջ, թե որքանով է արդարացի քաղաքացիության տարրի նախատեսումը ազգային փոքրամասնությունների բնորոշման համար՝ հարկ է արձանագրել, որ կրոնական փոքրամասնությունների տեսանկյունից կարող են առաջանալ իրավունքի իրացման արհեստական խոչընդոտներ և իրավունքների պաշտպանության հնարավոր ռիսկեր, որոնց մասին կխոսվի հաջորդիվ:

²⁷ St' u Pунжин С. М., “Проблема защиты прав национальных меньшинств в международном праве”, Государство и право, № 8, 1992, էջ 125:

²⁸ St' u Capotorti F., “Study on the Rights of Persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities”, UN Doc E/CNY/Sub. 2/384, 1979, էջ 111:

Փոքրամասնության որակական հատկանիշը, որը նրան տարբերում է պետության բնակչության մեծամասնությունից, կայուն էթնիկական, մշակութային, կրոնական և լեզվական բնութագրիչն է: Խմբի մշակույթը, լեզուն, կրոնը որոշիչ գործոններ են պետության մեջ փոքրամասնության ձևավորման համար: Նշված գործոններից ելնելով է՝ մարդկանց խումբը ձևավորում է համապատասխանաբար էթնիկ, լեզվական կամ կրոնական փոքրամասնություն:

Փոքրամասնության որոշիչ տարրը իրեն որպես փոքրամասնություն ընկալելու խմբի կամքի և ցանկության սուբյեկտիվ առկայությունն է, որը հիմնված է իր սեփական գաղափարի և շահերի, ինքնությունը պահպանելու մտադրության վրա: Այսպես, գոյության և ինքնության իրավունքները անբակտելի են, դրանց հայտնվելը կամ անհետացումը կախված չէ փոքրամասնության քաղաքական կարգավիճակից:

Էթնիկ, լեզվական և կրոնական ինքնությունը առանձնահատուկ որակներ ունեցող խմբի գոյության ամենակարևոր հատկանիշն է: Պետությունները չպետք է ազդեն սուբյեկտիվ տարրի վրա: Փոքրամասնությունը, համաձայն իր ինքնորոշման, պետք է լինի ինքնատիպ, ցանկանա և ձգտի պահպանել այդպիսի ինքնատիպությունը, իր առանձնահատկությունները և ճանաչվի այս խմբի մյուս անդամների կողմից որպես իր մաս: Իր հերթին, այն պետությունը, որի տարածքում ապրում է փոքրամասնությունը, պետք է հարգի նման ինքնությունը և նպաստի դրա պահպանմանն ու զարգացմանը²⁹:

Ամփոփելով ներկայացված տեսակետները՝ նշենք, որ ՄԱԿ-ի կանոնադրությունը մշակելիս փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության խնդիրը հաշվի է առնվել որպես խաղաղության և միջազգային կայունության ապահովման կարևորագույն գործոններից մեկը և մինչ օրս հանդիսանում է մարդու իրավունքների պաշտպանության ընդհանուր խնդրի առանցքային մասը:

Միևնույն ժամանակ, Գլխավոր վեհաժողովն արտահայտել է այն դիրքորոշումը, որ դժվար է միասնական լուծում գտնել փոքրամասնությունների սահմանման այս բարդ և նուրբ հարցում, որն ունի իր առանձնահատկությունները յուրաքանչյուր պետության համար: ՄԱԿ-ի հատուկ ենթահանձնաժողովի շրջանակներում «փոքրամասնություն» հասկացության սահմանման խնդրի շուրջ քննարկումները տևեցին ավելի քան 40 տարի՝ առանց զոհաբերության արդյունքի:

Այս համատեքստում «փոքրամասնություն» հասկացության սահմանման միասնական չափանիշների մշակումը և տարրերի առանձնացումը միջազգային իրավունքի կարևոր խնդրի լուծման հնարավոր ուղիներից մեկն է՝ փոքրամասնություններին խտրականությունից և բոլոր տեսակի հետապնդումներից արդյունավետ պաշտպանելու նպատակով:

²⁹ St' u Dехканов С. А., “Международно-правовые критерии меньшинств”, Вестник РУДН, серия Юридические науки, 2010, № 3, էջեր 128-130:
Источник: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodno-pravovye-kriterii-menshinstv> (accessed 28.09.2024)

Այսպես, մեր ուսումնասիրած աղբյուրներից ակնհայտ է դառնում, որ «փոքրամասնության» բնորոշման տարրերը լինում են քանակական և որակական: Ընդհանուր առմամբ ընդունված են համարվում հետևյալ տարրերը (չափանիշները).

- քանակական չափանիշ,
- ոչ գերակայության չափանիշ,
- պետության տարածքում քաղաքացիության չափանիշ,
- ինքնության չափանիշ,
- կամքի չափանիշ:

3. Կրոնական փոքրամասնության բնորոշումը և դրա բաղադրատարրերը

Վերոնշյալ գլուխներում մեջբերված աղբյուրներից կարող ենք արձանագրել, որ «փոքրամասնություն» տերմինը, ընդհանուր առմամբ, վերաբերում է ազգային կամ էթնիկական, կրոնական և լեզվական փոքրամասնություններին:

Անդրադառնալով կրոնի ազատության իրավունքի իրացման համատեքստում փոքրամասնությունների հարցին՝ հարկ է նշել, որ տվյալ համատեքստում կարևոր են երկու հիմնական խումբ փոքրամասնություններ.

- կրոնական փոքրամասնություն, որն անկախ իր էթնիկ պատկանելությունից՝ ունի տարբերվող դավանանք կամ չունի դավանանք,
- ազգային փոքրամասնություն, որը որպես էթնիկ խումբ ունի իրեն բնորոշ դավանանքը:

Այս երկու դեպքերում նշված փոքրամասնություններին պատկանող անձինք հանդես են գալիս որպես կրոնական փոքրամասնություն՝ բնակչության մեծամասնության համեմատ:

Անհրաժեշտ է պարզաբանել, որ երբ անհատի կամ խմբի (ինքնա-) նույնականացումը կատարվում է կրոնական հողի վրա (իսկ էթնիկական, լեզվական և մշակութային հատկանիշները երկրորդական բնույթ են կրում), հարկ է խոսել հենց «կրոնական կամ համոզմունքային փոքրամասնության» մասին: Բացի այդ, անձի խղճի ազատության իրավունքի իրացման հնարավորությունը կամ այդպիսի հնարավորության բացակայությունն անքակտելիորեն կապված է նրա կրոնական ինքնորոշման հետ կոնկրետ սոցիալ-մշակութային միջավայրում, և այստեղ նույնպես առարկայական է կրոնական և համոզմունքային փոքրամասնություններին որպես առանձին խումբ նույնականացնելը:

Փոքրամասնություն հասկացության սահմանումը պետք է հիմնված լինի փոքրամասնությունների հայեցակարգի համակողմանի բացահայտմանն ուղղված մոտեցման վրա: Մինևույն ժամանակ, հաշվի առնելով ուսումնասիրության առարկան, անհրաժեշտ ենք համարում փոքրամասնության էության վերոնշյալ դիտարկումների արդյունքում ձևակերպել «կրոնական կամ համոզմունքային փոքրամասնություն» եզրույթի սահմանումը:

Այսպիսով, գտնում ենք, որ «կրոնական կամ համոզմունքային փոքրամասնություն» տերմինը բնորոշվում է որպես պետության տարածքում փաստացի բնակվող անձանց խումբ, որը բնակչության մեծամասնությունից քանակապես փոքր է և (կամ) զբաղեցնում է ոչ գերիշխող դիրք, ունի կրոնական կամ համոզմունքային բնութագրեր և ցանկություն՝ պահպանելու իր ինքնությունը:

Այսպիսով, նշված սահմանումը պարունակում է ինչպես քանակական (փոքր թվաքանակ և ոչ գերիշխող դիրք) հատկանիշը, այնպես էլ որակական (կայուն կրոնական բնութագրիչ, ինքնության պահպանման ցանկություն):

Մեր սահմանման համատեքստում կարևոր ենք համարում ընդգծել, որ փոքրամասնության բնորոշման տեսանկյունից առաջարկում ենք **չդիտարկել քաղաքացիության կոմպոնենտը**: Մասնավորապես, կրոնի ազատության իրավունքի իրացման տեսանկյունից էական չէ նշված իրավունքի իրացման սուբյեկտի և պետության իրավաբանական կապի բնույթը կամ առկայությունը, հակառակ պարագայում՝ կարող է ստացվել, որ այս կամ այն հանգամանքներում որևէ երկրում հայտնված կրոնական փոքրամասնությունները՝ որպես միասնություն, հնարավոր է, որ խոչընդոտներ ունենան կրոնի ազատության իրավունքի իրացման համատեքստում կամ ինքնության պահպանման տեսանկյունից հնարավոր է, որ հայտնվեն առավել խոցելի դիրքերում, քան տվյալ պետության քաղաքացի կրոնական փոքրամասնությունները:

Թեև մի շարք իրավաբան-գիտնականներ փոքրամասնության բնորոշման հարցում կարևորում են անձ-պետություն իրավական կապի ամրագրումը, Փոքրամասնությունների հարցերով ներկայիս հատուկ զեկուցողը ձգտում է վերականգնել կամ վերակենդանացնել նախկին մեկնաբանությունը, ըստ որի՝ փոքրամասնություն նշանակում է մեծամասնությունից ավելի փոքր խումբ: Ավելին, վերջինս, կապված կրոնական կամ դավանանքային փոքրամասնությունների հետ, ընդգծել է այն հանգամանքը, որ «այս կատեգորիան ներառում է կրոնական, ոչ կրոնական, ոչ թեիստական և այլ համոզմունքների լայն շրջանակ, ներառյալ չճանաչված և ոչ ավանդական կրոններն ու աշխարհայացքները, ներառյալ անիմիստներ, այթեիստներ, ազնոստիկներ, հումանիստներ, «նոր կրոններ» և այլն»³⁰:

Կարևոր է ընդգծել նաև, որ կան միջազգային փաստաթղթեր և միջազգային հարթակներում հնչած այն մոտեցումը, որ կրոնական փոքրամասնության սահմանումը չի կարող սահմանափակվել միայն քաղաքացիների կամ մշտական բնակիչների համար³¹:

³⁰ Տե՛ս A/75/211, General Assembly UN, կետ 76 b:
Source: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n20/190/15/pdf/n2019015.pdf> (accessed 28.09.2024)
Бейрутская декларация «Вера за права человека» (F4R). Источник: https://www.ohchr.org/sites/default/files/BeirutDeclarationonFaithforRights_RU.pdf (accessed 28.09.2024)

³¹ Տե՛ս հղում 17, կետ 59:

Հաջորդ հատկանիշն այն է, որ փոքրամասնությունը բնակչության մեծամասնությունից **քանակապես փոքր է և (կամ) գրադեցնում է ոչ գերիշխող դիրք**:

Կարևոր է ընդգծել այն սկզբունքը, որ պետության տարածքում էթնիկ, կրոնական կամ լեզվական փոքրամասնությունների առկայությունը կախված չէ այդ պետության որոշումից, այլ պետք է որոշվի օբյեկտիվ չափանիշների հիման վրա³²: Այսպիսով, փոքրամասնության խմբի առկայությունը փաստի հարց է և ոչ թե օրենքի, պաշտոնական քաղաքականության կամ որոշման:

Եթե քանակական չափանիշն ընկալելի և ընդունելի է հենց «փոքրամասնություն» բառի ստուգաբանության տրամաբանությունից, ապա գերիշխող դիրքի չափանիշը կարող է առաջացնել որոշակի տարրնկալումներ:

Մասնավորապես, ի հավելումն նախորդ գլխում քննարկված խնդիրների և հիմք ընդունելով ժողովրդավարական հասարակության առանձնահատկությունները՝ կարող է ստացվել մի իրավիճակ, երբ կրոնական փոքրամասնության պատկանող կամ ոչ թեխստական համոզմունքներ ունեցող անձը կամ քաղաքական թիմը, գալով իշխանության, որոշակի առավելություններ կամ քաղաքական հովանավորչություն սպասողի իր համայնքի կամ համոզմունքների խումբ անձանց նկատմամբ կամ որոշակի սահմանափակումներ կամ օժանդակության նվազում սահմանի բնակչության մեծամասնության դավանանքի կրոնական կազմակերպության նկատմամբ: Այսպիսով, պետության ողջ տարածքի հաշվառմամբ զուտ քանակական կոմպոնենտը բավարար չէ բնորոշելու փոքրամասնությանը՝ իրավունքների պաշտպանության արդյունավետության տեսանկյունից: Մասնավորապես, թվաքանակով լինելով նվազ, սակայն ունենալով գերիշխող դիրք քանակական մեծամասնության նկատմամբ՝ քանակական փոքրամասնությունը ոչ միայն չի ունենա կրոնի ազատության իրավունքի իրացման խոչընդոտներ կամ խնդիրներ, այլև ինքնին կարող է ստեղծել այդպիսի խոչընդոտներ քանակական մեծամասնության համար: Նման պարագայում քանակական մեծամասնությունը կհայտնվի մի իրավիճակում, երբ, չհանդիսանալով որոշում ընդունող խումբ, չի կարող օգտվել կրոնական փոքրամասնությունների իրավունքներից՝ արդյունքում խոցելի վիճակում հայտնվելով անհանդուրժողականության և խտրականության տեսանկյունից:

Լ. Վիրտը նշում է, որ «փոքրամասնությունը մարդկանց մի խումբ է, որոնք իրենց ֆիզիկական կամ մշակութային առանձնահատկությունների պատճառով առանձնանում են տվյալ հասարակությունում մյուսներից, արժանանում են հատուկ և անհավասար վերաբերմունքի, հետևաբար, կոլեկտիվ խտրականության օբյեկտ են»³³:

³² St'u Комитет по правам человека, замечание общего порядка № 23 (1994), пункт 5.2

Источник: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/gencomm/Rhrcom23.html> (accessed 28.09.2024)

³³ St'u Дехканов С. А., «Международно-правовые критерии меньшинств», Вестник РУДН, серия Юридические науки, 2010, № 3, էջ 127: Источник: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodno-pravovye-kriterii-menshinstv> (accessed 28.09.2024)

Այսպես, փոքրամասնությունն ճանաչելու և իրավական մեխանիզմներ մշակելու հիմնարար անկյունաքարը խտրականության դեմ պայքարն է, այն կարևոր է ինչպես միջազգային մարմինների կողմից միջազգային իրավական պաշտպանության, այնպես էլ պաշտպանության կարիք ունեցող փոքրամասնությունների նույնականացման համար: Հետևաբար, երբ մենք խոսում ենք կրոնական փոքրամասնության սահմանման մասին, պետք է հաշվի առնենք խտրականության սպառնալիքը, որը ոչ միայն վտանգ է ներկայացնում ազգային փոքրամասնությունների գոյությանը և խախտում նրանց իրավունքները, այլև վտանգ է ներկայացնում խաղաղության և միջազգային անվտանգության համար: Այսպիսով, գերակայության և խտրականության չափանիշները պետք է հաշվի առնվեն «փոքրամասնություն» սահմանելիս և կիրառվեն այլ չափանիշների հետ համատեղ:

Առաջարկվող սահմանման հաջորդ հատկանիշը **կրոնական կամ համոզմունքային բնութագրիչն է**: Տվյալ պարագայում հարկ ենք համարում կարևորել ինչպես ավանդական կրոնական հայացքներ ունենալը (օրինակ՝ քրիստոնեություն, մահմեդականություն և այլն), այնպես էլ ոչ տարածված կրոնական հայացքներ (բացառությամբ՝ կրոնական էքստրիմիստական կազմակերպությունների) կամ համոզմունքներ (օրինակ՝ ոչ թեիստական) ունենալը: Նշված մոտեցմամբ էլ պայմանավորված է մեր այն ձևակերպումը, որ տվյալ խումբ փոքրամասնությունը կարող է անվանվել ինչպես կրոնական փոքրամասնություն, այնպես էլ համոզմունքային փոքրամասնություն (երբ համոզմունքի հիմքում ընկած չեն կրոնական դոկտրիններ):

Կարևոր է նաև անդրադառնալ այն հարցին, որ որոշ իրավաբան-գիտնականներ ընդգծում են **կայուն կրոնական բնութագրիչը**³⁴: Ընդ որում, կայունության հատկանիշը վերագրվում է ոչ միայն կրոնական փոքրամասնությանը, այլ առհասարակ ցանկացած փոքրամասնության բնութագրման համատեքստում: Սակայն եթե կայունության կոմպոնենտը տրամաբանական է ազգային, էթնիկ կամ մշակութային փոքրամասնությունների համար, ապա կրոնական փոքրամասնությունների դեպքում կարող է առաջացնել որոշակի դժվարություններ:

Մասնավորապես՝ կայունության մասին խոսելիս հարկ է հստակ մատնանշել դրա որոշման կամ չափման տարրերը: Օրինակ՝ արդյո՞ք կայունությունը որոշվում է երկար տարիների կամ դարերի գոյությամբ, կամ արդյո՞ք կայունությունը որոշվում է դոգմատիկ արժանահավատությամբ (որքան որ դա հնարավոր է կրոնի կամ հավատամքի դեպքում), կամ արդյո՞ք այն որոշվում է հետևորդների թվաքանակով, տարածման հեռանկարներով կամ որևէ այլ չափելի կամ օբյեկտիվ հատկանիշով:

³⁴ St'u Мухаметзянова-Дуггал Р. М., Кляшев А. Н., “Религиозные меньшинства России: теоретико-правовой и социальный аспекты”, ISSN 1998-4812, 2010, էջ 777: Источники: <https://cyberleninka.ru/article/n/religioznye-menshinstva-rossii-teoretiko-pravovoy-i-sotsialnyy-aspekty/viewer> (accessed 28.09.2024). Source: www.pewresearch.org/religion/ (accessed 28.09.2024)

Այսպես, կայունության որևէ հատկանիշ միանշանակ չէ, աշխարհում վերացել են երբեմնի «կայուն» կրոնները, համոզմունքները, ի հայտ են եկել նորերը, դարձել գերիշխող, կորցրել իրենց հետևորդներին, զարգացել կամ անհետացել:

Մեր գնահատմամբ՝ կայունության չափանիշի բացահայտումը որևէ ձևով չի կարող ավելացնել կամ նսեմացնել որևէ կրոնական փոքրամասնության համոզմունքային հիմքերը, տալ կամ սահմանափակել նրանց իրավունքները, ուստի նման չափանիշի սահմանումն ավելի շատ բարդություններ կարող է առաջացնել կրոնական փոքրամասնության համար, քան օժանդակել իրավունքների իրացման արդյունավետությանը:

Չհակառակվելով քանակական տեսության մոտեցմանը՝ մեր համոզմամբ փոքրամասնությունների հարցում առաջնային հատկանիշը անձի ինքնորոշման ցանկությունն է, հատկապես, երբ խոսքը վերաբերում է կրոնական կամ համոզմունքային փոքրամասնություններին:

Հենց ինքնորոշման հատկանիշի արդյունքում է առհասարակ առաջանում կրոնական փոքրամասնության ձևակերպման անհրաժեշտությունը, քանի որ այդպիսով մարդիկ փորձում են իրացնել կրոնի ազատության իրավունքը, բնորոշել իրենց այս կամ այն կրոնի հետևորդ կամ այթեխտ կամ որոշակի համոզմունքներ ունեցող անձ, ինքնարտահայտվել սոցիալ-մշակութային իրականության մեջ, հասարակության կողմից ընկալվել կամ ընդունվել որոշակի ձևաչափով, ապահովել արդարության իրենց պատկերացումները և հասարակության կողմից ընկալման իրենց իրավունքը:

Ավելին, կարևոր է նշել, որ միջազգային իրավունքում չկա պահանջ կամ սահմանափակում, որ անձը պետք է ճանաչի իրեն որպես մեկ փոքրամասնության պատկանող: Անձը պետք է հնարավորություն ունենա՝ ճանաչելու իրեն մեկ կամ մի քանի էթնիկ կամ կրոնական փոքրամասնությունների անդամ և ստանալու նրանց օրինական ճանաչումը, եթե այդպիսին անհրաժեշտ է որոշակի իրավունքների իրացման տեսանկյունից, օրինակ՝ այլընտրանքային զինվորական ծառայությունը՝ կապված դավանանքի կամ համոզմունքների հետ և այլն:

Այսպես, օրինակ, անձը կարող է պատկանել երկու ազգային փոքրամասնությունների, դավանել դրանցից միայն մեկի կրոնը կամ անգամ փորձել ապահովել երկու հավատքների ծեսերի պահպանումը, ինչպես նաև պատկանել ազգային փոքրամասնության և դավանել տվյալ փոքրամասնության դավանանքից տարբերվող դավանանքի կամ ունենալ ոչ թեխտական համոզմունքներ:

Ընդ որում, մեր համոզմամբ պարտադիր չէ, որ անձն իրեն վերագրի կոնկրետ կրոնական կամ համոզմունքային փոքրամասնության, որպեսզի համարվի այդպիսի փոքրամասնության պատկանող: Մասնավորապես, բավարար է, որ անձն ունենա, կրի որոշակի համոզմունքներ, լինի որոշակի կրոնի հետևորդ և իրեն ինքնորոշի որպես այդ կրոնի կամ համոզմունքի պատկանող անձ՝ անկախ նրանից, թե գիտի՞ արդյոք իր նման համոզմունքներ ունեցող այլ անձանց կամ

համայնքի մասին, վերագրում է իրեն «փոքրամասնություն» տերմինը, թե՛ ոչ:

Այս մոտեցումը հնարավորություն է տալիս անձի իրավունքների արդյունավետ պաշտպանություն իրականացնել՝ անկախ իր գիտելիքների, իրավագիտակցության և աշխարհաճանաչողության հանգամանքից: Օրինակ՝ կարող են լինել դեպքեր, երբ մարդիկ, պարզապես չունենալով անհրաժեշտ գիտելիքներ իրենց իրավունքների իրացման տեսանկյունից, իրենց չհամարեն «փոքրամասնություն», առհասարակ չտիրապետեն նման տերմինաբանության կամ բնակչության տարանջատման նման սկզբունքի, ուստի չկարողանան իրացնել կամ պաշտպանել իրենց իրավունքները որպես փոքրամասնություն:

Հետևաբար, կարևոր է, որ իրենց կողմից առկա լինի ինքնորոշման հատկանիշը, իսկ «փոքրամասնություն» համարելը անհրաժեշտ է պետության քաղաքականության տեսանկյունից: Նշվածը չի վերաբերում այն դեպքերին, երբ անձը, ունենալով անհրաժեշտ գիտելիքներ և պատկերացումներ, այնուամենայնիվ, իրեն չի համարում փոքրամասնության անդամ:

Ամփոփելով կրոնական փոքրամասնությունների խնդիրը՝ կարելի է արձանագրել, որ դրանք, լինելով բնակչության փոքրաթիվ խմբեր, ենթակա են տարբեր սոցիալ-մշակութային ու իրավական մարտահրավերների: Կրոնական փոքրամասնությունները, ունենալով իրենց յուրահատուկ հավատամքները և ինքնությունը, կարիք ունեն ոչ միայն օրենքով ամրագրված իրավունքների պաշտպանության, այլ նաև հասարակության կողմից ընդունելիության, իրավահավասարության ու հարգանքի: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է միավորել քաղաքական, իրավական և հասարակական ջանքերը՝ ապահովելու նրանց լիարժեք ինտեգրումը և ազատությունն իրենց կրոնական հավատամքների կամ համոզմունքների իրացման համար:

Նշվածի համատեքստում առաջնային կարևորություն ունի հենց կրոնական փոքրամասնություն եզրույթի բացահայտումը:

Եզրակացություն

Կրոնական փոքրամասնությունները, լինելով բնակչության փոքրաթիվ խմբեր, ենթակա են տարբեր սոցիալ-մշակութային, հասարակական ու իրավական մարտահրավերների: Ուստի, անհրաժեշտ է միավորել քաղաքական, իրավական և հասարակական ջանքերը՝ ապահովելու նրանց լիարժեք ինտեգրումը և ազատությունն իրենց կրոնական հավատամքների կամ համոզմունքների իրացման համար: Նշվածի համատեքստում առաջնային կարևորություն ունի հենց «կրոնական փոքրամասնություն» եզրույթի բացահայտումը:

Միջազգային հարթակներում և ներպետական օրենսդրություններում դեռևս փորձեր են կատարվում՝ տալու փոքրամասնության միասնական սահմանումը:

Հաշվի առնելով ուսումնասիրության առարկան և այն հանգամանքը, որ որոշակի խումբ անձանց իրավունքների պաշտպանության արդյունավետության

տեսանկյունից առաջնային է այդ խմբի բնորոշումը, էության բացահայտումը և ընկալումը՝ առաջարկում ենք կրոնական փոքրամասնության հետևյալ սահմանումը.

«Կրոնական կամ համոզմունքային փոքրամասնություն» տերմինը բնորոշվում է որպես պետության տարածքում փաստացի բնակվող անձանց խումբ, որը բնակչության մեծամասնությունից քանակապես փոքր է և (կամ) զբաղեցնում է ոչ գերիշխող դիրք, ունի կրոնական կամ համոզմունքային բնութագրեր և ցանկություն պահպանելու իր ինքնությունը:

Նշված սահմանումից բխում է, որ կրոնական կամ համոզմունքային փոքրամասնության բնորոշ տարրերն են.

1. որոշակի պետության սահմաններում փաստացի բնակվելը,
2. տվյալ պետության բնակչության մեծամասնությունից քանակապես փոքր լինելը և (կամ) գերիշխող դիրք չունենալը,
3. կրոնական կամ համոզմունքային բնութագիր ունենալը,
4. ցանկություն՝ պահպանելու կրոնական կամ համոզմունքային ինքնությունը:

Կրոնական կամ համոզմունքային փոքրամասնություն համարվելու համար անհրաժեշտ են վերոնշյալ բոլոր տարրերի միաժամանակյա առկայությունը:

Գրականության ցանկ (reference list, список литературы)

1. «Ազգային փոքրամասնությունների մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծ Աղբյուր՝ <https://www.e-draft.am/projects/1801/about> (մուտք՝ 28.09.2024)
Draft Law of the Republic of Armenia on National Minorities
Source: <https://www.e-draft.am/projects/1801/about> (accessed 28.09.2024)
2. Ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության մասին շրջանակային կոնվենցիա
Աղբյուր՝ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=81178> (մուտք՝ 28.09.2024):
Framework Convention on the Protection of the Rights of National Minorities
Source: <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=81178> (accessed 28.09.2024)
3. Universal Declaration of Human Rights (UDHR)
Source: www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights (accessed 28.09.2024)
4. Special Rapporteur on minority issues, “Concept of a minority: mandate definition”, OHCHR, 2021
Source: www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/SRMi-norities/Pages/ConceptMinority.aspx. (accessed 28.09.2024)
5. Universal Declaration of Human Rights (UDHR).
Source: www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights (accessed 28.09.2024),
6. International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR)
Source: www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights (accessed 28.09.2024),
7. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW). Source: www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/ (accessed 28.09.2024),
8. Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief. Source: www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-all-forms-intolerance-and-discrimination-based-religion-or-belief (accessed 28.09.2024),
9. African Charter on Human and Peoples’ Rights. Source: www.au.int/en/treaties/african-charter-human-and-peoples-rights (accessed 28.09.2024),
10. European Convention on Human Rights (ECHR)
Source: www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (accessed 28.09.2024),
11. American Convention on Human Rights.
Source: www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/Basic%20Documents/American%20Convention.pdf (accessed 28.09.2024),
12. The Right to Freedom of Thought, Conscience, and Religion in International Law

- Source: www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-freedom-of-religion-or-belief (accessed 28.09.2024)
13. Banjul Charter on Human and Peoples' Rights. Source: www.achpr.org/legal-instruments/detail?id=49 (accessed 28.09.2024),
 14. UN Resolution on the Promotion and Protection of Human Rights
Source: www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-freedom-of-religion-or-belief (accessed 28.09.2024),
 15. UNESCO Declaration on the Role of Religion in the Promotion of a Culture of Peace. Source: www.unesco.org/en/culture/peace (accessed 28.09.2024),
 16. General Comment No. 22 (48th session) on the Right to Freedom of Thought, Conscience, and Religion. Source: www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-22-right-freedom-thought-conscience-and-religion (accessed 28.09.2024) և այլն
 17. Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2023 [on the report of the Third Committee (A/78/481/Add.2, para. 139), N 78/212. Freedom of religion or belief.
Source: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n23/422/50/pdf/n2342250.pdf> (accessed 28.09.2024)
 18. Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, Adopted by General Assembly resolution 47/135 of 18 December 1992. Source: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Booklet_Minorities_English.pdf (accessed 28.09.2024)
 19. UN Doc: E/CN.4/Sub.2/1985/31.
Source: <https://digitallibrary.un.org/record/88267> (accessed 28.09.2024)
 20. Charter of Fundamental Rights of the European Union
Source: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (accessed 28.09.2024)
 21. A/75/211, General Assembly UN, կետ 76 b).
Source: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n20/190/15/pdf/n2019015.pdf> (accessed 28.09.2024)
 22. Бейрутская декларация «Вера за права человека» (F4R). Источники: https://www.ohchr.org/sites/default/files/BeirutDeclarationonFaithforRights_RU.pdf (accessed 28.09.2024)
 23. Beirut Declaration “Faith for Human Rights” (F4R). Source: https://www.ohchr.org/sites/default/files/BeirutDeclarationonFaithforRights_RU.pdf (accessed 28.09.2024)
 24. ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ հրապարակային զեկույց՝ նվիրված ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանությանը Հայաստանի Հանրապետությունում, 2011 թ., Երևան

Աղբյուր՝ <https://ombuds.am/images/files/9711eea3661a09face5102809637e692.pdf> (մուտք՝ 28.09.2024 թ.):

Ad Hoc Public Report of the RA Human Rights Defender on the Protection of the Rights of National Minorities in the Republic of Armenia, 2011, Yerevan
Source: <https://ombuds.am/images/files/9711eea3661a09face5102809637e692.pdf> (accessed 28.09.2024)

24. Special Rapporteur on minority issues, “Concept of a minority: mandate definition”, OHCHR, 2021. Source: www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/SRMInorities/Pages/ConceptMinority.aspx. (accessed 28.09.2024)
25. Tomushat C., “Status of Minorities under Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights”, 1985
26. Turk D., “Norms and institutions within the UN system Relevant to minority issues”, Conference paper № 5. Colombo. 6-10 November. 1988, էջ 29, Veiter Th., Commentary on the Concept of “National Minorities”, Revue des Droits de l’Homme. 1974. Vol. VII
27. Klineberg O., “The Study of Multinational Societies”, papers of the Ljubljana Seminar, 1975, էջ 15, Source: <https://archive.org/details/multinationalsoc0000unse> (accessed 28.09.2024)
28. Capotorti F., “Study on the Rights of Persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities”, UN Doc E/CNY/Sub. 2/384, 1979,
29. Организация Объединенных Наций, “Права меньшинств: международные стандарты и руководство по их соблюдению”, 2010. Источник: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinorityRights_ru.pdf (accessed 28.09.2024). United Nations, “Minority Rights: International Standards and Guidelines for Implementation”, 2010
Source: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinorityRights_ru.pdf (accessed 28.09.2024)
30. Брук С. И., “Население мира: Этнодемографический справочник”, Наука, Москва, 1986
Brook S. I., “Population of the World: Ethnodemographic Handbook”, Science, Moscow, 1986
31. Катько Н., “Критерии определения меньшинства”, Белорусский журнал международного права и международных отношений, международное право N2
Источник: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/29315/1/2001_2_JILIR_katko_r.pdf (accessed 28.09.2024)
Katko N., “Criteria for Determining a Minority”, Belarusian Journal of International Law and International Relations, International Law N2. Source: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/29315/1/2001_2_JILIR_katko_r.pdf (accessed 28.09.2024)

32. Дехканов С. А., “Международно-правовые критерии меньшинств”, Вестник РУДН, серия Юридические науки, 2010, № 3.
Источник: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodno-pravovye-kriterii-menshinstv> (accessed 28.09.2024)
Dekhkanov S.A., “International legal criteria for minorities”, Bulletin of RUDN, Legal Sciences series, 2010, No. 3. Source: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodno-pravovye-kriterii-menshinstv> (accessed 28.09.2024)
33. Рысев В., Рызов Ю., “Положение религиозных меньшинств в России и Литве: сравнительный анализ”.
Источник: <http://www.baznica.info/index.php?name=Pages&op=page&pid=3861> (accessed 28.09.2024)
Rysev V., Ryzhov Yu., “The situation of religious minorities in Russia and Lithuania: a comparative analysis”.
Source: <http://www.baznica.info/index.php?name=Pages&op=page&pid=3861> (accessed 28.09.2024)
34. Жвания Г. Е., “Международно-правовые гарантии защиты национальных меньшинств: Исторический очерк”, Тбилиси, 1959
Zhvania G. E., “International Legal Guarantees for the Protection of National Minorities: Historical Essay”, Tbilisi, 1959
35. Карапетян Л. М., “Федеративное государство и правовой статус народов”, Москва, 1996
Karapetyan L. M., “Federal state and the legal status of peoples”, Moscow, 1996
36. Пунжин С. М., “Проблема защиты прав национальных меньшинств в международном праве”, Государство и право, № 8, 1992
Punzhin S. M., “The Problem of Protecting the Rights of National Minorities in International Law”, State and Law, No. 8, 1992
37. Комитет по правам человека, замечание общего порядка № 23 (1994)
Источник: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/gencomm/Rhrcom23.html> (accessed 28.09.2024)
Human Rights Committee, general comment No. 23 (1994). Source: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/gencomm/Rhrcom23.html> (accessed 28.09.2024)
38. Мухаметзянова-Дуггал Р. М., Кляшев А. Н., “Религиозные меньшинства России: теоретико-правовой и социальный аспекты”, ISSN 1998-4812, 2010
Источник: <https://cyberleninka.ru/article/n/religioznye-menshinstva-rossii-teoretiko-pravovoy-i-sotsialnyy-aspekty/viewer> (accessed 28.09.2024)
Mukhametzyanova-Duggal R. M., Klyashev A. N., “Religious minorities of Russia: theoretical, legal and social aspects”, ISSN 1998-4812, 2010
Source: <https://cyberleninka.ru/article/n/religioznye-menshinstva-rossii-teoretiko-pravovoy-i-sotsialnyy-aspekty/viewer> (accessed 28.09.2024)

Karolina Harutyunyan

*Ph.D. Student at the Chair of Constitutional Law of Faculty of Law
of Yerevan State Univeristy*

THE ESSENCE OF THE DEFINITION “RELIGIOUS MINORITY” AND THE IMPORTANCE OF CHARACTERIZATION¹

*“All human beings are born free and equal in dignity and rights.
They are endowed with reason and conscience and should act towards one
another in a spirit of brotherhood.”²*

*“An absence of consistency in understanding who is a minority is a
recurring stumbling block to the full and effective realization of the
human rights of minorities.”³*

Abstract

In the 21st century, when at first sight the mass manifestations of religious intolerance have been overcome, and states have assumed the obligation to respect and guarantee the right to freedom of religion and conscience, the exercise of the right to freedom of religion is still targeted and is subject to political speculation and discrimination.

Summarizing the problem of religious minorities, it can be stated that religious minorities, being small groups of the population, are subject to various challenges in terms of society, culture and law. With their own unique beliefs and identities, religious minorities need not only the protection of rights established by law, but also need to be accepted and respected by society. To this end, it is necessary to combine political, legal and social efforts to ensure their full integration and their freedom to exercise their religious beliefs or convictions.

By exploring this important area of human rights, the study aims to promote the ongoing dialogue over protection of the right to freedom of religion by proposing a definition of a religious minority that can help shape a more inclusive society and

¹ The article was presented on 28.09.2024 and was reviewed on 31.10.2024.

² Universal Declaration of Human Rights (UDHR), article 1. Source: www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights (accessed 28.09.2024)

³ Special Rapporteur on minority issues, “Concept of a minority: mandate definition”, OHCHR, 2021 Source: www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/SRMinorities/Pages/ConceptMinority.aspx (accessed 28.09.2024)

policy, protecting the rights of all individuals, regardless of their religious beliefs and membership to an institution registered as a religious organization.

As a result of the analysis of international practice and different approaches of legal scholars, the following definition of a religious or belief minority is proposed:

"The term religious or belief minority is defined as a group of persons actually residing in the territory of the state, which is numerically smaller than the main part of the population and/or occupies a non-dominant position, has religious or belief characteristics and a desire to preserve its identity."

As a result of the analysis of the given definition, the characteristic quantitative and qualitative elements of a religious or belief minority are also identified, such as actual residence in the territory of the state, being quantitatively smaller than the main part of the population and/or having a non-dominant position, religious or belief characteristics and the desire to preserve religious or belief identity.

Keywords: minority; religious minority; human rights; right to freedom of religion; protection of rights.

Каролина Арутюнян

*Аспирант кафедры конституционного права юридического факультета
Ереванского государственного университета*

СУТЬ ОПРЕДЕЛЕНИЯ «РЕЛИГИОЗНОГО МЕНЬШИНСТВА» И ВАЖНОСТЬ ХАРАКТЕРИСТИКИ¹

«Все люди рождаются свободными и равными в своем достоинстве и правах. Они наделены разумом и совестью и должны действовать по отношению друг к другу в духе братства».²

«Отсутствие последовательности в понимании того, кто является меньшинством, является постоянным камнем преткновения на пути к полной и эффективной реализации прав человека меньшинств».³

Абстракт

В XXI веке, когда на первый взгляд массовые проявления религиозной нетерпимости преодолены, а государства взяли на себя ответственность за соблюдение и обеспечение права на свободу вероисповедания и совести, реализация права на свободу вероисповедания продолжает подвергаться прицельным нападениям, политическим спекуляциям и дискриминации.

Подводя итог проблеме религиозных меньшинств, можно отметить, что они, являясь малочисленными группами населения, подвергаются различным социально-культурным и правовым вызовам. Религиозные меньшинства, имеющие собственные уникальные убеждения и идентичность, нуждаются не только в защите прав, установленных законом, но и в принятии и уважении со стороны общества. Для этого необходимо объединить политические, правовые и социальные усилия, чтобы обеспечить их полную интеграцию и свободу в осуществлении своих религиозных убеждений или убеждений.

Анализируя эту важную область прав человека, исследование направлено на то, чтобы внести вклад в продолжающийся диалог вокруг защиты права на свободу вероисповедания, предложив определение религиозного меньшинства, ко-

¹ Статья была представлена 28.09.2024 и прошла рецензирование 31.10.2024.

² Universal Declaration of Human Rights (UDHR), article . Source: www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights (accessed 28.09.2024)

³ Special Rapporteur on minority issues, “Concept of a minority: mandate definition”, OHCHR, 2021 Source: www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/SRMinorities/Pages/ConceptMinority.aspx (accessed 28.09.2024)

торое может помочь сформировать более инклюзивное общество и политику, защищая права всех лиц, независимо от их религиозных убеждений и зарегистрированных в качестве религиозной организации.

В результате анализа международного опыта и различных подходов ученых-юристов предлагается следующее определение религиозного или убежденного меньшинства:

“Термин религиозное или мировоззренческое меньшинство определяется как группа лиц, фактически проживающих на территории государства, которая численно меньше основной части населения и (или) занимает недоминирующее положение, имеет религиозные или убежденные характеристики и стремится сохранить свою идентичность”.

В результате анализа данного определения также выявлены характерные количественные и качественные элементы религиозного или мировоззренческого меньшинства, такие как фактическое проживание на территории государства, количественное превосходство над основной частью населения и (или) недоминирующее положение, религиозные или мировоззренческие особенности и стремление сохранять религиозную или мировоззренческую идентичность.

Ключевые слова: меньшинство; религиозное меньшинство; права человека; право на свободу вероисповедания; защита прав.